

It-Trasport Bejn Malta u Ghawdex

minn Joseph Caruana

Introduzzjoni

Kull min bhali qorob is-sittin, jiftakar il-Banċinu jittrakka mall-moll il-qadim, iniżżeł il-passiġġieri li jkun għabba mill-Marfa u l-Hanini jhott il-merkanzija li jkun ġieb mill-Port il-Kbir. Jiftakar ukoll id-dghajjes tal-Latini għadhom jaħdnu fl-aqwa tagħhom. Ahna aktar konna nsibuhom bhala dghajjes tal-pass. Dan minħabba li fl-antik kienu jgħorr u wkoll il-passiġġieri.

Mal-wasla tagħhom minn Malta flimkien maž-żewġ vapuretti li semmejt fuq, fil-port ċkejken ta' l-Imgarr kienu joholqu attivita' kbira. Malli jittrakew mal-moll u jorbtu dd-dghajsa, il-bahrin kienu jmorru f'xi wieħed mill-hwienet tal-kafe' tax-xatt, l-aktar s-“Sea View Bar” ta' Ĝanni ta' Musa, il-Glen Eagles Bar jew ahjar il-Barrakka jew għand Tona tal-Pipa, ibillu grizmejhom b'xi kafé jew te' bil-lumi. Kienu jieħdu rrūħ wara traversata ta' xi siegħa u nofs bahar li matul ix-xhur tax-xitwa kien jaf ikun vjaġġ iebeς u ġieli perikoluz.

Kont tara ghadd kbir ta' karrettuni u xi trakkijiet jersqu iġħabbu kull xorta ta' merkanziji. Kull kwalità ta' ġwież, bhal ful, qaraboċċ, pasta, nuhhala, qamħirrun eċċ. Kienu jgħibku kull oġġetti tal-merċa, kif ukoll injam, siment, kaxxi tal-minerali u mitt oġġett iehor. Kont tara wkoll qfief, oqfsa tat-tjur, dugh ta' kull għamlu u daqs u btieti u krietel. Wieħed seta' jara ħbula jiġru, u buzzelli tal-paranki jizaqżqu taħbi it-toqol tal-btieti u tatt-tankijiet. Hamiem inaqqa mit-tixrid tal-qaraboċċ u l-qamħirrun. Kulhadd iġorr ghall-imhażen tan-negożjanti tax-xatt, bhal ta' Miema, ta' Gelluxa, t'Għakrex, tas-Sipa u ohra. Burdnara jgħabbu u jgħorr lejn ir-Rabat u xi irħuha ohra.

Wara l-hatt tal-merkanzija, speċjalment fis-sajf tibda t-taghbija tal-frott mill-art għal fuq id-dghajjes. Jien niftakar it-triq tagħna, Triq Sant' Antnin, dari kienet Triq in-Nadur, mimlija karrettuni miġbuda mill-hmir, bghula u żwiemel neżlin wieħed wara l-ieħor min-Nadur u l-Qala mghobbija sa ruh ommhom bl-isbah frott li jaġħtu l-widien għammieħla tan-Nadur. It-triq kienet timtela' riha tfuh ta' tuffieħ, hawħ, ghajnejnbaqar u frott iehor. Xi karrettuni kien ikollhom ukoll bramel tal-ghuda mimlija bil-gbejniet. Mill-irħuha tan-naħha ta' fuq t'Għawdex imbagħad kien jinżlu tagħbija ta' b'ettiegh u dulliegh. Kull xkora tal-faxx mimlija se tippan! Fil-ghodu kmieni imbagħad kien jinżlu n-negożjanti tal-bhejjem, tħur u bajd. Mad-dghajjes tal-frott kien ikun hemm ragħel li jieħu hsieb jiġbor il-pitazzi tal-bdiewa li fuqhom kien jitniżżeł l-ammont u l-valur tal-biegħha għand il-pitkal. Kull pitazz kien jinżamm imkebbbeb ġo għamla ta' tubu jew skartoċċ tal-landa. Id-dugħ tal-biegħha kien ikollhom

il-marka tal-bidwi miżbugħha fuqhom.

Fix-xitwa meta kien ikun maltemp mill-Punent il-Lbič sa Nofsinhar, il-mewgħ kien jaqbeż il-‘breakwater’ u hemm trid tara l-passiġġieri li jaslu mal-Banċinu b’giżja wahda ‘l barra biex jehilsu minn tixriba bahar. Insomma kien żmien iehor li qatt ma jergħa jiġi. Id-dghajjes tal-latini wara l-ixprunari, flimkien mal-vapur tad-dawra (nghidu tad-dawra ghax kien jahdem mill-Port il-Kbir), u dak tal-Marfa kienu l-holqa li tgħaqquad ż-żewġ għejjer u nistgħu nghidu li kienu wahda mirroti ewlenin li jżommu l-ekonomija Ghawdxija ddur.

B'din ix-xena deskrittiva u nostalġika quddiemi, dan l-ahħar hsiebi mar jimrah hafna l-bogħod, fil-bidu tat-traġġit bejn iż-żewġ għejjer u għalhekk fettilli nagħmel fti riċerka u nikteb xi haga dwar dan, dejjem bil-hsieb li jista' jkun ta' xi ghajnuna għat-tfal tagħna.

Il-bniedem minn dejjem ħass il-bzonn li jkollu xi forma ta' dghajsa biex biha jkun jista' jaqsam xmajjar jew fliegi, imur jistad, jivjaġġa biex jesplora nahiet ohra li ma setax jilhaq bl-art u matul il-milja taż-żmien jikkummerċja ma' artijiet ohra. Fiż-żminnijiet primitivi l-ewwel mezz li kellu il-bniedem biex jitla' fuq l-ilma kien xi zokk ohxon, xi qabda qasab marbuta flimkien f'qatta' u aktar tard ghadd ta' zkuk marbuta flimkien li jiġu għamlu ta' cattrra (raft). Għalkemm dawn ma jistgħidu jisseqhu dghajjes fis-sens tal-kelma l-bniedem primitiv xorta kien jinqeda bihom ghall-bżonnijiet tiegħi, minkejja li b'mod limitat. Kien imexxi dawn iz-zkuk jew cattri billi jimbotta b'idejh, jimbotta b'lasta, jaqdef b'xi forma ta' paletta jew moqdief u aktar tard bil-mod il-mod jiżviluppa għamla ta' qlugh li ghenu jimxi b'aktar heffa favur ir-riħ.¹

Huwa mahsub li l-ewwel nies li rifsu fuq Ghawdex kien xi 7000 sena ilu. Dawn ġew minn Sqallija fuq xi ċattra.² F'qasir żmien u aktarx bl-istess mezz ta' trasport dawn in-nies qasmu għal Malta. Hekk sehh l-ewwel traġġit bejn iż-żewġ għejjer.³ Naturalment, maž-żmien, Malta ġiet abitata u peress li hi għażira ikbar minn Ghawdex, u għandha portijiet imkenna u kbar, il-popolazzjoni tagħha kibret ferm. Il-meżzi ta' trasport bil-bahar, għalkemm bil-mod, komplew jiżviluppaw speċjalment mill-pajjiżi fil-Lvant tal-Mediterran. Il-Feniċi u l-Kartaġiniż u aktar tard ir-Rumani bdew ibahħru matul il-bahar Mediterranean kollu. Malta bhala għażira fl-idjeq parti, f'noxs il-Mediterran u mogħniha b'bosta portijiet kennija sarek centru ta' refuġju għal dawk il-bahħara li kienu jbaħħru f'dan il-bahar u kienu wkoll jgħaddu x-xitwa fil-portijiet Maltin⁴. Ir-Rumani baqgħu jaħkmu Malta

sa madwar is-seklu hamsa. Fis-sena 870⁵, gew l-Gharab li damu hawn sa l-1127⁶. Jidher li f'dan iż-żmien ġa kien hemm xi mezz ta' trasport organizzat jew regolat bejn il-gżejjer ghax il-qoxra li kienet taqsam hadet l-isem ta' 'la barca di lu passu' jew madia.⁷

Għawdex huwa xi sitt kilometri bogħod minn Malta, bl-eqreb postijiet il-Marfa u ċ-Ċirkewwa f' Malta u l-Imġarr Ghawdex. Fin-nofs hemm Kemmuna. Il-biċċa bahar li hemm tifred lil Ghawdex minn Kemmuna jissejjah il-fliegu ta' Kemmuna. Il-kelma Imġarr fost tifsiriet ohra hija nom mimmat mill-Għarbi ġarr, post minn fejn issir it-tagħbija u l-hatt tal-merkanzija. Għalhekk minn dan l-isem jidher li l-Imġarr minn dejjem kien il-port li minnu kienet tghaddi kull merkanzija u passiġġieri lejn Malta u viċi-versa.

L-Għarab mhux biss kienet tħallmu kif jibnu d-dghajjes imma wkoll kienet tajbin hafna għan-navigazzjoni. Kien huma li introducew l-qlugh latin fid-dghajjes tagħhom⁸ u ukoll fid-dinja marittima, u kien huma wkoll li ntroducew il-qlugh latin fil-gżejjer Maltin matul il-hakma tagħhom⁹. Dan l-ghamla ta' qlugh kien tajjeb hafna ghall-manuvrar tad-dghajjes u wieħed seta' anke' jitla' kontra r-riħ billi jibbordja. Il-bahrin tagħna damu sal-ghoxrinijiet tas-seklu għoxrin jinqdew biż-żid-dghajjes tagħhom. Tant kien popolari li anke' ta' l-isem lid-dghajjes t'Għawdex bhala id-dghajjes tal-Latini. Bhalma jaf kulhadd dawn id-dghajjes kienet l-mezz ewljeni ta' trasport bejn il-gżejjer għal bosta snin.

Is-servizz bejn Malta u Ghawdex

Is-sistema ta' trasport bejn iż-żewġ gżejjer minn dejjem kienet materja vitali b'mod partikulari għal Ghawdex. Il-problema kienet li wieħed jipprovdit trasport kemm jista' jkun effiċċienti skond iż-żmien u li jkun irħis kemm ghall-passiġġieri kif ukoll ghall-merkanzija. Is-servizz ta' trasport bejn iż-żewġ gżejjer, fl-antik kien ukoll sors ta' dhul finanzjarju ghall-gvern. Dan insibhu dokumentat f'rapport li kien għamel certu Gilibertu fl-1241 għall-imperatur Federiku II tal-Hohenstaufen. Hawn insibu li fost il-cabelli li minnhom kienet jidħlu flus f'taxxi għas-segrezja, hemm dik magħrufa bhala *Cabella Madie*¹⁰. Fl-1241 din il-cabolla kienet tirrendi dhul ta' 300 tari u matul is-snin kienet magħduda fost il-cabelli l-aktar importanti. Insibu wkoll dokumentat li fl-1372 din il-Cabolla Madie seu *barce deputate pro passaggio dictorum insularum* kienet għand Simon de Melac et Soci. Sena wara, fis-6 ta' April 1373 għiet mogħtija b'titlu ta' monopolju għal għomru lill-Anselmo de Sancto Girvios¹¹. Sadanittant, id-dghajsa tal-mogħdija bdiet tigħi msejħha wkoll bhala d-dghajsa tal-passaġġ jew dghajsa tal-pass¹². Mela terminu madia hu l-isem tal-cabolla u mhux tad-dghajsa. Ma nafux xi kwalità jew forma ta' dghajsa kienet tintużza f'dan il-mezz ta' trasport, iżda jidher li s-servizz kien jiffunzjona regolari.

Theddid fil-fliegi

Il-fliegi bejn iż-żewġ gżejjer kien mimli perikli, mhux biss mill-maltemp li jahkem fil-jiem tax-xitwa imma wkoll minhabba t-theddid u attakki mill-pirati, l-aktar misilmin. Dawn l-attakki kienet fl-aqwa tagħhom fl-ewwel deċċenni tas-seklu XV meta

dawn il-pirati kienet nfestew l-ibħra tagħna¹³. Mhux l-ewwel darba li nies li kienet jaqsmu bil-madja ġew attakkati u meħuda lsiera. Fl-1405 dawn il-pirati farrku d-dghajsa tal-madja. Kemmuna kienet meqjusa bhala bejta tal-pirati. Fl-1418 wara li tnejn mill-kunsilliera Ghawdxin kienet messithom l-istess xorti bhall-passiġġieri komuni, l-Universitas Gaudisi talbu lill-awtoritajiet Aragoniżi biex jibnu torri fuq Kemmuna biex jiiprottegi l-fliegi 14. Ir-re Alfonso V ta' Aragona u Sqallija accetta t-talba ta' l-Universitas u awtorizza li jsiru taxxi biex jingħabru l-flus meħtieġa ghall-bini tat-torri. Ma' dawn it-taxxi żiedu wkoll id-dħul kollu ta' sena mill-barca di lu passu¹⁵. Il-flus meħtieġa ngħabru u ntbagħtu lill-viči-re, imma t-torri ma nbeniex.

Torri fuq Kemmuna

Eventwalment it-torri ta' Kemmuna nbena mitejn sena wara mill-Granmastru Alof de Wignacourt fl-1618. L-Għawdxin kellhom jerġġu jħallsu taxxi ġoddha għalihi. Biex inbena sewa' 18,628 skudi, 5 tari u 10 carlini¹⁶. Issa bit-torri fuq Kemmuna u b'dak ta' Garzes fuq ir-riħ ta' l-Imġarr li kien inbena fl-1605, ghassu l-fliegi u l-Imġarr il-madja kienet aktar protetta u l-komunikazzjoni bejn iż-żewġ gżejjer bdiet tiehu r-ruh u titkattar. Dik il-habta l-Cabolla tal-Madja kienet tingħata kull ghaxar snin għal-żmien ta' ghaxar snin. Skond il-kuntratt il-gabellott seta' jagħzel port bejn Mgarr ix-Xini u Hondoq ir-Rummien, kif ikun l-aktar jaqbel. Minn hemm ried imur għall-eqreb ponta f' Malta, bejn el-Barrani fil-Ğnejna u l-Ahrax tal-Mellieha. U kien irid ukoll jagħmel vjaġġ lura. Biex in-nies kienet tkun taf li dan il-vjaġġ se jsir, is-Secretia mill-Kastell kienet tispara tir ta' masklu. Il-hlas tal-cabolla kien jiġi kkalkulat fuq in-noll miġbur mill-ghadd ta' passiġġieri u bhejjem u fuq kemm piż jew spazju tiehu l-merkanzija fuq id-dghajsa.¹⁷ Fil-bidu tas-seklu XVIII in-noll kien dan: passiġġieri-5 grani; ziemel u felu-5 tari; bagħal jew bagħla - 4 tari; barri-4 tari; baqra tal-halib-4 tari; ħmar jew felu-3 tari; għoġla m'hix miftuma-2 tari u 20 grani; nhaġġ, mogħoż, imtaten u bdabad, hrief u għidien -2 grani r-ras; qasquż ta' sena jew aktar 5 grani; qasquż ta' taħbi sena 3 grani. In-noll ghall-vjaġġ tal-madja mill-Imġarr ghall-Marfa jew xi port iehor fil-qrib kien in-nofs¹⁸.

Żvilupp fid-Dghajsa tal-Mogħdija

Mal-miġja tal-Kavallieri ta' San ġwann fostna fl-1530 sar żvilupp kbir fis-sengħa tal-bini tad-dghajjes. Il-kavallieri barra li għamlu użu tajjeb mill-portijiet ta' Malta għamlu wkoll faċilitajiet fejn isewwu u jibnu l-bastimenti. Naturalment ġabu wkoll magħhom nies tas-sengħa li mbagħad magħhom tħallmu wkoll il-Maltin. Dan l-iż-żvilupp wassal biex tinbena dghajsa apposta li tilhaq il-bżonnijiet ta' trasport bejn Malta u Ghawdex. Din id-dghajsa msejħha *barca del Gozzo* kienet b'arblu wieħed, bi qlugh tarkija u b'xi sitt imqadef. Wara aktar żmien għiet żviluppata l-ixprunara li kienet dghajsa ta' aktar heffa u magħmulha aktar tawwalija u b'aktar kumdità¹⁹. Kien naturali li b'din it-tip ta' dghajsa, l-ixprunara, is-servizz tal-madja jitjeb ukoll billi din kienet tiflah għall-bahar aktar mid-dghajjes ta' qabilha. Nistgħu nghidu li l-aktar li kien jiġi trasportat bejn il-gżejjer kienet merkanzija u prodotti agricoli u bhejjem. Dawn kienet jiġi trasportati bi xprunara apposta mill-Imġarr ghall-

Marfa, fejn il-kavallieri kienu bnew moll żgħir ghall-hatt u tgħabija. Fra Ottovio Tancredi, meta kien gvernatur ta' Ghawdex fis-sena 1674, żamm nota ta' l-annimali li minn Ghawdex ingarrew lejn Malta, mill-1 ta' Mejju 1671 u t-30 t'April tas-sena ta' wara. F'din in-nota insibu li ttieħdu lejn Malta, 213-il gendus, 109 għoġliet, 1169 hanżir, 778 muntun, 1111-il nagħġa, 1557 haruf, 3373 dundjan, 1648 beċċun u 14919 tjur ohra 20. Dan barra prodotti ohra tal-biedja, bhal frott, hxejjex, ġbejniet, bajd u għasel. Kien jingarr ukoll il-qoton. Naturalment id-dghajjes ma kienux jiġu lura vojta imma kienu jiġib lejn Ghawdex affarrijiet importanti bħall-qamh, inbid u prodotti ohra li ma kienux jiġu mahduma jew imkabba f' Ghawdex.

Bhalma jsir dejjem u kullimkien il-haddiem dejjem jara kif jista' jtejjeb il-qaghda tieghu. Hekk ukoll dejjem għamel il-patrun tad-dghajjes ta' Ghawdex u l-bennej tagħhom. Wara l-ixprunara, bena d-dghajsa tal-Latini li kienet b'żewġ arbli u tintrama' bi tliet biċċiet qlugh: il-majjistra, it-trinkett u l-pallakkun. Meta jkun rih qawwi hafna kienet tittella' c-ċillikka flok il-majjistra. Naturalment, meta ma jkunx rih kienu jużaw l-imqadef.

Servizz aktar organizzat

Fil-5 ta' Settembru 1800 Malta u Ghawdex għaddew għal taħt il-hakma Ingliża. Matul il-perijodu tal-hakma Ingliża servizz ta' trasport bejn Malta u Ghawdex għamel pass kbir il-quddiem²¹. Beda servizz permezz ta' xprunara biex iż-ġorr il-messaġġi u ittri uffiċċjali. Din l-ixprunara kienet ibbażata fl-Imġarr u kienet titlaq mill-Imġarr mas-sebh għal xi l-hamsa ta' filghodu ghall-Port il-Kbir. Mill-1813 bdiet tingħata b'kuntratt għal sena u tahdem mit-Tnejn sas-Sibt u kienet iż-ġorr ukoll passiġġieri. Dan nistgħu nghidu kien il-bidu ta' trasport marittimu bejn il-gżejjer fuq bażi regolari. Id-dghajsa fuq dan is-servizz gieli kienet tisseqja bhala d-dghajsa tal-Gvern. Naturalment it-trasport bejn l-Imġarr u l-Port il-Kbir bi xprunari ohra jgorru l-prodotti agrikoli baqa' għaddej bħal qabel, jekk ma żidix ukoll minhabba ż-żieda tal-popolazzjoni. Il-periklu tal-maltemp fuq il-bahar qatt ma' kien nieqes. Hekk insibu li f'jum ta' Ottubru 1838, seba' dghajjes qasmu l-fliegu. Wahda minnhom, l-ixprunara Santa Marija inqalbet u minn 34 ruh bejn ekwipaqġġ u passiġġieri, 22 intiflu.

Fl-1862, beda jaħdem servizz issussidjat mill-gvern bejn l-Imġarr u l-Marfa, wara li kien beda jaħdem ukoll servizz ta' trasport bl-art permezz ta' omnibus ssussidjat bejn il-belt Valletta u l-Marfa²². Fl-1841 l-gvern bena 'breakwater' żgħir biex iservi ta' kenn għad-dghajjes li jsorġu fl-Imġarr. 23. Dan tkabar drabi oħra sakemm sar kif nafuh illum. Biex il-Port ta'

Noti

1) Caruana Joseph

Storja tal-Bastimenti – Manuskrift ta' l-awtur mhux pubblikat.

2) Bonanno Anthony

The Archeology of Gozo – From Prehistory to Arab Times in Gozo. The Roots of an Island ed. By Charles Cini. Malta 1970 – p.14

3) Bezzina Joseph

The Gozo – Malta Ferry Service. Malta 1991 p.7.

l-Imġarr ikun milħuq ahjar, fl-1862 ġiet mibnija t-triq mill-Imġarr għan-Nadur u r-Rabat²⁴.

Is-servizz uffiċċjali u organizzat kompla jiżviluppa bl-introduzzjoni ta' bastimenti jahdmu bl-istim. Is-servizz ta' trasport bl-istim għie inawgurat fit-13 ta' Ĝunju 1885 bil-vapur Gleneagles. Dan is-servizz kompla kiber u tjieb mal-medda tas-snin sakemm sar kif nafuh illum. Bil-progress li sar fl-ingħenji tal-bahar dan is-servizz tal-madia kellu jéedi postu lill-bastimenti aktar moderni u hfief. Minn meta beda l-ġarr tal-passiġġieri bil-Gleneagles, id-dghajjes nistgħu nghidu li baqgħu biss biex iż-ġorr l-merkanzija u prodotti ohra u għal dawk in-neżożanti li xogħolhom kien isir mix-Xatt tal-Belt. Fl-1919 ġiet introdotta l-ewwel magna fid-dghajjes tal-Latni. Kull filghodu, mal-wasla tad-dghajjes tal-Latni x-xatt tal-Belt kien isir qis u suq medjevali. Kien isir bejgh u xiri minn fuq il-moll hdejn id-dghajjes ta' dawk il-prodotti friski li jkunu għadhom kif waslu minn Ghawdex.

Fil-bidu tat-tletinijiet tas-seklu XX beda jsir ġarr permezz ta' vapuretti mill-port il-Kbir ukoll. Dan is-servizz beda jċajpar il-futur tad-dghajjes tal-Latni. Minkejja dan matul it-tieni Gwerra Dinjija 1940-1945, id-dghajjes tal-Latni bil-kuraġġ kollu tal-patruni u l-bahrin tagħhom baqgħu jahdmu regolari u żammew dik il-linjalha hajja bejn Malta u Ghawdex. Dan minkejja l-perikli kontinwi li kien hemm matul is-snini imwieghha tal-għidiera. Fil-fatt ghadd ta' bahrin fuq dawn id-dghajjes tilfu hajjithom meta d-dghajsa li kien fuqha laqtet minn fil-bokka tal-“break water” fil-port il-Kbir. Anke’ matul is-snini ta’ wara l-għidiera, id-dghajjes baqgħu jahdmu u kienet attivi hafna fil-ġarr tal-merkanzija u prodotti agrikoli. Mal-bidu tas-snini sebghin il-ġarr b’dawn id-dghajjes ma tantx baqa’ ekonomikament vjabblu sakemm spicċa u għie fix-xejn. Għalhekk il-kotba tan-negożju ingħalqu. Xi whud mid-dghajjes inbieghu biex jiġu konvertiti ghax-xogħol tas-sajd, ohra jgħalli għall-ġarr tat-turisti madwar il-gżejjer, fil-waqt li ohra jn-naddej tħallew jitmermu u jitfarrku għal kollo fl-art ix-xatt; f'dak ix-xatt li lil dawn id-dghajjes jaħfom żgħażaq ilventi jlebbtu lejn Malta bi qlugh latin miftuh kollu jgorru l-barka ta’ dawk l-għejejji li kienet tagħti l-art Ghawdexija.

Il-kelma *madia* jew *madie* fil-Malti hija aktar waħda mill-eqdem miktuba. Kienet magħduda minn Gilibertus fir-rapport li kien għamel dwar Ghawdex fl-1241. Personalment kont nippreferi li dik it-trejqa fir-rahal tagħna kienet tissemma’ Triq il-Madja flok Triq il-Mogħidja. B’hekk ghallinqas kien jibqa’ certa rabta ma’ l-imghoddha li rabat lill-Imġarr tagħna ma’ l-istorja tat-trasport marittimu f’pajjiżna li kif rajna jmur lura għal Odiversi sekli.